

UOT: 338.43, 338.57, 339.54

AZƏRBAYCANDA KƏND TƏSƏRRÜFATI VƏ ƏRZAQ MƏHSULLARI QIYMƏTİNİN İNFLYASIYAYA TƏSİRİ

Nəzrin Nizami qızı Ramazanova

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin (UNEC) magistrantı

e-mail: nramazanova2018@gmail.com

Xülasə

Ərzaq qiymətləri istehlak səbəbində nisbətən yüksək çəkiyə malik olduğundan ərzaq qiymətlərindəki artım inflyasiya səviyyəsinin yüksəlməsinə əhəmiyyətli təsir göstərir. Məqalədə kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları qiymətinin inflyasiyaya təsiri araşdırılır. Bu istiqamətdə Azərbaycanda ərzaq qiymətləri və inflyasiya dinamikası təhlil edilmişdir. Göstərilir ki, kənd təsərrüfatı xammalı qiymətlərindəki artım ərzaq məhsullarının qiymətinə, o da öz növbəsində inflyasiyaya eyni istiqamətli təsir göstərir.

Məqalədə kənd təsərrüfatı məhsulları bazarında sabitliyin təmin edilməsi məqsədilə dövlət tənzimlənməsi məsələlərinə də baxılmışdır.

***Açar sözlər:** ərzaq qiymətləri, inflyasiya, kənd təsərrüfatı məhsulları, qiymət sabitliyi, dövlət tənzimlənməsi.*

Giriş

İnflyasiya müasir dövrün əsas makroiqtisadi problemlərindən biri hesab edilir. Yüksək inflyasiya səviyyəsi insanların xərclərinin artmasına, gəlirlərinin azalmasına və nəticə etibarilə, həyat səviyyələrinin aşağı düşməsinə səbəb olur. İnflyasiya ilə mübarizə tədbirləri ölkələrin qarşısında duran mühüm məsələlərdəndir. İnflyasiyanın yüksək həddinin qarşısını almaq və iqtisadi artım üçün zərərli olmayan səviyyəsinə nail olmaq üçün ona təsir edən amilləri müəyyənləşdirmək vacibdir.

İnflyasiya “İstehlak Qiymətləri İndeksi (CPI)” vasitəsilə ölçülür və CPI ərzaq məhsulları, qeyri-ərzaq məhsulları və xidmətlər olmaqla üç əsas komponent üzrə hesablanır. Qida məhsulları istehlak səbəbində əhəmiyyətli paya malik olduğundan ərzaq qiymətlərindəki artım bütün dünyada inflyasiyaya təsir göstərən amillərdən biri hesab edilir. Lakin qeyd etmək vacibdir ki, ərzaq qiymətlərinin inflyasiyaya təsiri ölkələrin inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq müxtəlif ola bilər. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə inkişaf etmiş ölkələrdən fərqli olaraq gəlirin əsas hissəsi ərzaq məhsullarına sərf olunduğuna görə onun qiymətindəki dəyişiklik inflyasiyaya birbaşa və yüksək təsirə malikdir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının (FAO) məlumatlarına əsasən, 2020-ci ilin may ayına kimi qlobal ərzaq qiymətləri indeksində azalma müşahidə olunmuşdur.

Koronavirus (COVID-19) pandemiyasının təsiri ilə 2020-ci ilin iyun ayından etibarən qlobal ərzaq qiymətləri indeksi artmış, dekabr ayında isə ən yüksək həddinə çatmışdır.

Kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları qiymətinin inflyasiyanı doğuran amillər olduğunu nəzərə alaraq, məqalənin məqsədi Azərbaycanda bu göstəricilərin inflyasiyaya təsir istiqamətlərini araşdırmaqdır.

Ədəbiyyat icmal

Son iyirmi ildə inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün ərzaq qiymətlərinin inflyasiyaya təsirinə dair çoxsaylı tədqiqatlar aparılmışdır.

Rangasamy “Food inflation in South Africa: Some implications for economic policy” tədqiqat işində 1980-2008-ci illər üzrə Cənubi Afrikada ərzaq qiymətlərinin dəyişmə tendensiyalarını araşdırmışdır. Araşdırmanın nəticəsi olaraq, ərzaq qiymətlərinin iqtisadiyyatda böyük inflyasiya təzyiqləri yarada biləcəyi qənaətinə gəlmişdir (10).

Milanovic və digərləri öz məqaləsində qiymətlərin sabitliyinin təmin edilməsinin makroiqtisadi sabitliyin qorunması və inflyasiya hədəfləmə strategiyasının həyata keçirilməsi üçün vacib olduğunu qeyd etmişdir. Bu tədqiqat həmçinin inflyasiyanın hədəf səviyyəsinin saxlanılması məqsədilə ərzaq qiymətlərinin sabitliyinə təsir edən pul-kredit siyasəti tədbirlərinə üstünlük vermişdir (8).

“Inflation and the price of agricultural products” məqalələrində Gosha və Feher inkişaf etməkdə olan ölkələrdə başlıca problemlərdən birinin ərzaq qiymətlərindəki artım ilə iqtisadi sabitlik arasındakı mənfi əlaqənin mövcudluğu olduğunu vurğulayırlar. Məqalədə istehlak qiymətləri indeksindəki qrupların, xüsusi məhsulların payına, habelə əvvəlində bəzi malların idxaldan asılılığına diqqət yetirilir. Araşdırmanın nəticəsinə əsasən ərzaq qiymətlərindəki artım inflyasiyanın artmasına səbəb olur (7).

Christopher və digərləri “Food Prices and Inflation in Tanzania” adlı məqalələrində Tanzaniyada inflyasiya səviyyəsinin dinamikasını əsas inflyasiya faktorlarının təsirlərinin monitorinqi modelindən istifadə edərək (ərzaq, enerji, baza inflyasiyası) araşdırmışdır. Tədqiqatın nəticəsinə əsasən qlobal ərzaq qiymətləri ilə yanaşı, daxili faktorlar da Tanzaniyada inflyasiyaya təsir edən əsas amillərdəndir (4).

Akter “The impact of COVID-19 related ‘stay-at-home’ restrictions on food prices in Europe: findings from a preliminary analysis” məqaləsində pandemiyanın ərzaq qiymətlərinə təsirini araşdırmışdır. Məhdudiyyətlər ərzaq qiymətlərinin xüsusilə də ət, balıq, dəniz məhsulları və tərəvəzin qiymətində əhəmiyyətli artıma səbəb olmuşdur (1).

Azərbaycanda ərzaq qiymətləri və inflyasiyanın dinamikası

Ərzaq qiymətləri Azərbaycanda inflyasiya göstəricisi kimi istehlak qiymətləri indeksinin çox əhəmiyyətli bir hissəsini təşkil edir. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən, 2020-ci ildə istehlak qiymətləri indeksi 2019-cu illə müqayisədə 102.8 faiz, o cümlədən ərzaq məhsulları, içkilər və tütün məmulatları üzrə 105.0 faiz, qeyri-ərzaq malları üzrə 101.3 faiz, əhaliyə göstərilən ödənişli xidmətlər üzrə 101.0 faiz təşkil etmişdir.

Kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları üzrə qiymət indeksləri aşağıdakı cədvəldə verilmişdir. 2015-ci ildə neft qiymətlərinin aşağı düşməsi nəticəsində Azərbaycan kəskin devalvasiya ilə üzləşdi. Devalvasiyadan sonra ən yüksək artım ərzaq məhsulları qiymətində qeydə alındı (14.7%). Bunun başlıca səbəbi bəzi ərzaq məhsulları istehsalında idxal xammalından istifadə və ya bu məhsullarda idxalın payının yüksək olmasıdır. Mərkəzi Bankın qiymət sabitliyinə nail olunması istiqamətində apardığı pul siyasəti nəticəsində 2018-ci ildən bəzi ərzaq məhsullarının qiymətləri indeksində nisbətən azalma müşahidə olunmuşdur.

Cədvəl. Kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları üzrə qiymət indeksləri

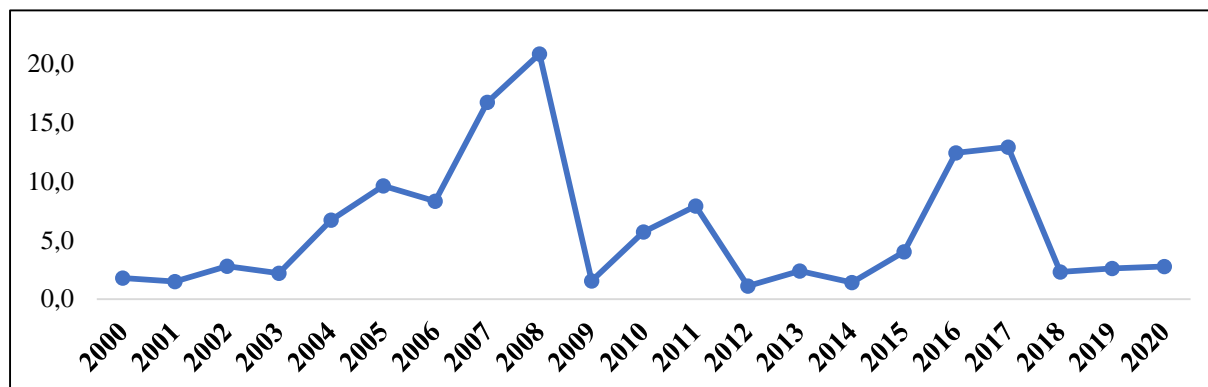
Məhsulların adları	2015	2016	2017	2018	2019
Ərzaq məhsulları, içkilər və tütün məmulatları	106,1	114,7	116,4	101,7	103,8
Çörək, çörək məmulatları və yarmalar	110,7	117,5	108,3	98,3	102,2
Ət və ət məhsulları	101,9	107,1	124,9	99,6	101,8
Balıq və balıq məhsulları	101,9	113,6	110,7	101,9	103,1
Süd və süd məhsulları, yumurta	105,6	111,4	110,6	104,0	104,3
Kərə və bitki yağları	114,3	125,8	117,0	105,5	101,9
Meyvələr	106,7	112,9	118,6	104,1	95,7
Tərəvəzlər	95,1	106,8	121,1	104,3	112,4
Qənd, cəm, bal, şokolad və konfetlər	105,9	120,8	111,2	96,0	101,1
Çay, qəhvə və kakao	112,1	129,1	114,0	103,3	102,8
Mineral sular, sərinləşdirici içkilər və şirələr	105,4	124,4	105,9	100,6	103,2
Araq, Brendi (konyak)	109,1	114,8	103,7	102,4	108,6
Çaxır	107,4	109,7	106,9	101,0	105,4
Pivə	140,0	116,8	106,2	101,6	104,4
Tütün məmulatları	166,3	152,1	95,3	93,4	117,7

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Koronavirus pandemiyası şəraitində sərt karantin rejimi sərhədlərin bağlanmasına, istehsal müəssisələrinin qismən fəaliyyətinin dayandırılmasına və iş yerlərinin bağlanmasına səbəb olmuşdur ki, bu da ərzaq məhsulları qiymətinin artımının sürətlənməsinə gətirib çıxarmışdır.

Aşağıdakı qrafikdə son 20 il ərzində Azərbaycanda inflyasiyanın dinamikası öz əksini tapmışdır. 2000-2020-ci illər ərzində Azərbaycanda inflyasiyanın dinamikasında qeyri-müəyyənlik müşahidə olunmuşdur. 2008-ci ildə baş verən qlobal iqtisadi böhran nəticəsində inflyasiya pik səviyyəyə (20.8%) çatmış, 2009-2014-cü illər ərzində isə aşağı səviyyəyə düşmüşdür. 2015-ci ildə neft qiymətlərinin azalması nəticəsində ölkədə baş verən devalvasiya da inflyasiyanın yenidən yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının həyata keçirdiyi pul siyasəti nəticəsində son illər ərzində ölkədə nisbətən aşağı və sabit inflyasiya səviyyəsi müşahidə olunur.

Qrafik. 2000-2020-ci illər ərzində Azərbaycanda inflyasiya dinamikası, %

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı

Bir sıra müəlliflər kənd təsərrüfatı məhsulları qiymətlərinin inflyasiyaya təsirinin əsas və ikinci dərəcəli təsirlərini ayırd edirlər. Kənd təsərrüfatı məhsullarının ərzaq məhsulları üçün xammal kimi çıxış edərək maya dəyərində birbaşa təsir göstərməsi əsas təsirə aid edilir. İkinci dərəcəli təsir gəlir və inflyasiya gözləntilərinin artması və ərzaq məhsullarının bahalaşması səbəbindən inflyasiyanın artmasını nəzərdə tutur. Bu təsirin nə qədər böyük olacağı ilk növbədə mərkəzi banklardan asılıdır. İnflyasiyaya həssas olan iqtisadiyyatlarda işçilər davamlı olaraq əməkhaqqının artırılmasını və ərzaq qiymətlərində çox az artım tələb edirlər. Bu cür iqtisadiyyatlarda gəlirdə daim artım vərdişi formalaşır. Bu işə xərclərin artmasına və həm də tələb inflyasiyasına səbəb olur.

Ərzaq məhsulları bazarının tənzimlənməsi tədbirlərinin inflyasiyaya təsiri

Ərzaq bazarında formalaşan qiymətlərin inflyasiyanın əsas determinantı olduğu nəzərə alınmalıdır. Kənd təsərrüfatı ilə qida sənayesi arasında qırılmaz bir əlaqə mövcuddur. Qida sənayesi əsasən ilkin kənd təsərrüfatı məhsulu emal edən sənaye sahəsi olduğundan bəzi kənd təsərrüfatı məhsullarının çatışmazlığı həm də ərzaq məhsulları istehsalının azalmasına səbəb olur. Bu səbəbdən, ərzaq məhsulları qiymətlərindəki hərəkətiliyin, əsasən, ilkin kənd təsərrüfatı məhsulları qiymətlərindəki dalğalanmalardan asılı olduğu qənaətinə gəlirik.

Əsas kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarına olan tələbdən bəhs etdikdə, bunun kütləvi olduğunu deyə bilərik. Söhbət əhalinin həyatı üçün vacib olan zəruri ərzaq məhsullarından gedir. Bu məhsullara tələb, əhali artımı, gəlir, tələbin gəlir elastikliyi kimi bir çox amillərdən asılıdır. Gəlirin azalması ilə, əksər hallarda, həyat üçün zəruri olan məhsullara tələb əsasən dəyişməz qalır və ya Engel qanunlarına uyğun olaraq bir qədər azalır.

Kənd təsərrüfatı istehsalının böyük hissəsi açıq hava şəraitində həyata keçirildiyinə görə kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları bazarının qeyri-sabitliyinin əsas səbəblərindən biri də təbii amillərdir. Dolu, fırtına, daşqınlar, quraqlıq məhsulun azalmasına (məhsul çatışmazlığı) və nəticədə qiymət artımına səbəb olan tipik iqlim amilləridir. Fəal kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan əhalinin orta yaşının artması və gənc potensial işçi qüvvəsinin kənd yerlərindən miqrasiyası istehsalın artması üçün məhdudlaşdırıcı amillərdən bir digəridir. Bundan başqa, suvarma sistemində çatışmazlıq da məhsuldarlığa təsir edən amillərdəndir.

Kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları qiymətinin dəyişkənliyi səbəbindən hökumət orqanları tələb və təklifin uyğunlaşdırılması və qiymət sabitliyinə nail olunması istiqamətində müxtəlif

tədbirlər hazırlayır. Tələb və təklifi artırmaq və ya azaltmaq üçün tədbirlər görərək, dövlət dolayısı ilə bazarda məhsul və xidmətlərin qiymətlərinin səviyyəsinə təsir göstərir. İstehsalın artırılmasında, tələb və təklif arasındakı tarazlığa nail olunmasında və bazarın sabitliyinin təmin edilməsində dövlətin rolu mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Bundan əlavə, xaricdən mal idxalına müdaxilə və ixracın məhdudlaşdırılması daxili bazarda təklifin daha yüksək səviyyədə olması üçün mühüm tədbirlərdir. Xarici ticarət siyasəti tədbirləri daxili ərzaq bazarında tələb və təklif nisbətinin tənzimlənməsinə təsir göstərir. İxracın kəmiyyət məhdudiyyətləri kvotaları əhatə edir və onların məqsədi zəruri hallarda ixracın məhdudlaşdırılması və ərzaq məhsulları qiymətinin sabitləşdirilməsidir.

Nəticə

Məqalədə kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları qiymətinin inflyasiyaya təsiri araşdırılmışdır. Araşdırılan dövrdə neft qiymətlərində dalğalanmalar, devalvasiya və pandemiya Azərbaycanda ərzaq qiymətlərinin dinamikasına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Eyni zamanda, kənd təsərrüfatı məhsulları ərzaq məhsulları istehsalında xammal kimi istifadə olunduğu üçün bu məhsulların qiymətlərində dəyişikliklər son nəticədə ərzaq məhsulları qiymətində öz əksini tapır. Kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları istehlak qiymətləri indeksinin formalaşmasında vacib bir komponent olduğundan bu sahədə artım inflyasiyanın ümumi səviyyəsinin yüksəlməsinin vacib determinantı kimi çıxış edir. Bu səbəbdən inflyasiyanın əsas amillərini nəzərdən keçirərkən kənd təsərrüfatı xammalı və ərzaq bazarlarındakı hərəkətiliklərə diqqət yetirilməlidir.

Ərzaq qiymətlərinin yüksək olduğu şəraitdə dövlət daxili bazara müdaxilə edərək və ya ixracı məhdudlaşdıraraq qiymətlərin sabitliyinə nail ola bilər.

Ədəbiyyat

1. Akter S. (2020), "The impact of COVID-19 related 'stay-at-home' restrictions on food prices in Europe: findings from a preliminary analysis", *Food Security*, Vol.12, pp.719-725.
2. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. İstehlakçı Qiymət İndeksi (2020).
3. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı. İllik Hesabat (2020).
4. Christopher, A., et al. (2012), "Food Prices and Inflation in Tanzania", Working Paper Series No163, African Development Bank, Tunis, Tunisia.
5. Dejan, S. (2015), "Inflation impact of food prices: case of Serbia", *Economics of Agriculture*.
6. Food and Agriculture Organizations of the United Nations (FAO), (2020), *Food Price Index*.
7. Gosha, V., & Feher, A. (2011), "Inflation and the price of agricultural products", *Scientific papers, Romania, Seria I, Vol. 13 (3)*, pp. 5-12.
8. Milanovic, M., et al. (2011), "The impact of food prices on inflation targeting in the Republic of Serbia", *Agricultural Economics, Scientific Society of Agrarian Economists of the Balkans, Belgrade, Vol. 58 (4)*, pp. 547-562.
9. Radukic, S., et al. (2015), "The Effect of Food Prices on Inflation in the Republic of Serbia", *Journal of Central Banking Theory and Practice*, No2, pp. 23-36
10. Rangasamy, L. (2011), "Food inflation in South Africa: Some implications for economic policy", *South African Journal of Economics* Vol. 79 (2), pp. 184-201.